

LEGALITATE ȘI MORALITATE LA E. SPERANTIA

TEODOR VIDAM

Legality and Morality in E. Sperantia. The content of concept of legality deepens through its passing from the customary, natural law to the contractual and positive one. The concepts of morality and legality have a starting point in common, which is the custom. At the same time, the legality and morality are interrelated and intensify each-other because they are considered „inter homines”, like the language, and not in „interiore homines”, like the will. Their social-historical dimension ensures their progressive nature, through accumulation and quality differentiation. If the legal laws are not duplicated by the moral ones and if they don't pursue an ethical goal, they cannot contribute to the ascendant course of the human spiritualization. Hence, the importance of understanding the necessary interrelatedness and complementarity of these two cardinal concepts of the world we live in – legality and morality.

Key words: legality, morality, natural law, contractual law.

În afară de decretul legiuitorului nu există niciun fel de normă juridică. Nu poate fi „drept” ceea ce împiedică binele public și ceea ce aduce vătămare statului. Condiția optimă a conviețuirii omenești este erijarea societății în subiect de drept, în subiect al celor mai înalte și mai depline drepturi. De la cutumă, înțeleasă ca normă juridică și morală a unei comunități umane, la drept natural, bazat pe exigențele raționale intrinseci ale naturii umane, la dreptul contractualist ca reglementare a formelor de exercitare a puterii, legalitatea a fost prezentă sub o formă sau alta, pentru ca, odată cu dreptul pozitiv, legislația să cuprindă și să reglementeze aproape toate sferele vieții sociale.

Justiția rezidă în acordul acțiunilor cu legile. Ea nu e nimic în sine și nu există înainte de lege. Justiția nu are existență în afara legilor pozitive. Să nu lezezi pe nimeni, să nu-ți însușești ce nu este al tău, să trăiești onest, sunt norme juridice ale dreptului roman profesat de Ulpian. Dreptul trebuie considerat ca mijloc de perfecționare a omului, ghidat fiind de scopuri morale.

Anterior acestor norme juridice s-a afirmat așa-zisa regulă de argint (Nu face altora ceea ce nu vrei să ți se facă ție) sau sub o altă formă regula de aur (Fă altora ceea ce vrei să ți se facă ție). Intercondiționarea dintre legalitate și moralitate este o piesă esențială a socializării vieții umane, a potențării acesteia, realizându-se atât bine cât este necesar pentru înlăturarea unui maxim de rău.

I. Kant consideră că fără împlinirea exigențelor justiției prin drept viața umană nu merită să fie trăită. Prin libertatea limitată a individului se întemeiază și se consolidează libertatea tuturor. Istoria unui popor începe după ce cutuma a luat

ființă. Dreptul nu există a priori. El s-a constituit pe parcursul istoriei, luând forme specifice la fiecare națiune. Ordinea juridică pozitivă se realizează pe două căi: cutuma și legiferarea.

Dreptul, consideră Rudolf von Ihering, nu crește ca și iarba în câmpie fără luptă. Dreptul este forma în care statul își organizează și asigură condițiile de viață ale societății. Ihering întreprinde o disociere între scopurile egoiste și cele altruiste ale dreptului. Egoismul constituie izvorul tuturor acțiunilor noastre. Altruismul este tot o formă de egoism filtrat prin civilizație. Egoismul este un produs al naturii. Altruismul pune accentul pe voința publică, depășește egoismul individualist. Enunțul „eu exist pentru mine”, este expresia egoismului individual. Enunțul „lumea există pentru mine” este formula voinței de posesiune. Pe când, enunțul „eu exist pentru lume” circumscrie nu lumea fizică, ci lumea umană, aceasta devenind o sursă a utilității pentru toți.

Atributul de drept și nedrept nu poate fi gândit decât cu referire la o acțiune. Dreptul și morala sunt două specii de evaluare și reglementare. Dreptul stabilește condițiile indispensabile conviețuirii. Ființa umană nu e atât o ființă organizată cât o ființă care se organizează. Însă, numai deslușirea psihismului ființei umane face posibilă înțelegerea legalității și moralității. Nu întâmplător Giorgio Del Vecchio consideră că interpretarea justiției necesită deslușirea alterității, adică a psihismului celuilalt asemănător cu al nostru.

Structural subiectivitatea celuilalt e asemănătoare cu a noastră. Ea se configurează pe și la patru nivele distincte: inconștient, preconștient, conștientă și conștiință. Inconștientul este stratul inițial al psihismului uman care circumscrie pulsionile instinctelor noastre și impulsurile stimulilor subiectivi și obiectivi deopotrivă. Preconștientul circumscrie clasele dorințelor umane: concupiscente, comune și rezonabile. Cele concupiscente exprimă potențialitățile libidoului; dorințele comune exprimă aspirațiile legate de sănătate, noroc și succes; dorințele rezonabile exprimă sentimentul pudorii și al rușinii, sentimentul de respect pentru normele și legile morale. Conștientă circumscrie tripla ipostază a eului personal: eu de moment, eu imaginar și eu socializat. Prima ipostază a eului personal și anume aceea a eului de moment circumscrie trăirile noastre afective de aici și acum, trăiri care nu sunt în întregime conștientizabile. Eul imaginar înmănușează ceea ce ne dorim sau ne închipuim că am fi putut fi dar n-a fost să fie. Ca atare, fie căutăm un refugiu în trecut, fie în viitor, dar rămânem în zona deziderabilității și idealității. Eul socializat este expresia deprinderilor viețuirii și conviețuirii, expresia unor obiceiuri adoptate și profesate la nivelul vieții de grup și comunitate.

Conștiința este corolarul psihismului uman ce se manifestă sub forma conștiinței psihologice sau a conștiinței martor sau sub forma conștiinței morale sau a celei numită judecător. Ea îndeplinește trei funcții distincte: o funcție a cunoașterii-de-sine sau funcția cognitivă; o funcție normativ-axiologică sau de autopoziționare față de propriul crez sau de normele și valorile împărtășite de ceilalți; din cuprinsul funcției normativ-axiologice se desprinde ca nerv central o a treia funcție și anume una intelectual-modelatoare, funcție prin care fiecare devine artizanul propriului său caracter.

Înainte de a avea drepturi, ființa umană are obligații, indiferent că este vorba de zona acțiunilor interzise, obligatorii sau permissive, fie că e vorba de guvernanți, fie că e vorba de guvernați. Drepturile și libertățile în cazul ființei umane devenită subiect moral se definește prin faptul că știe, alege și decide în mod liber și responsabil. Voința guvernanților se impune în raport cu aceea a guvernaților pentru că e și întrucât e conformă cu norma juridică. Încercarea de a înțelege dreptul nu din punctul de vedere al forței, ci a justificării efective necesită o considerare a apariției sale istorice dincolo de interpretările formaliste și pozitivistice. Legea e valabilă cât timp forurile competente o recunosc ca fiind de acord cu constituția sau când nimic nu-i neagă constituționalitatea.

Spre deosebire de normele morale, normele juridice nu sunt imperative categorice, ci sunt simple mijloace și procedee tehnice în vederea unor scopuri. Legislația și jurisprudența sunt funcțiuni ale activității tehnice prin care se realizează dreptul aplicabil. Voința este o activitate „in interiore homine”, pe când normele morale și juridice, precum limbajul sunt doar un produs „inter homines”. Legile particulare pot să fie sau să nu fie; ceea ce rămâne este legea fundamentală, adică constituția sau garantul legiferării. Dreptul natural e deosebit de cel pozitiv, deoarece se afirmă ca principiu deontologic, indică ceea ce trebuie să fie, chiar dacă nu este.

O propoziție juridică participă la forma logică (universală) a dreptului, iar în afară de această formă care rămâne impasibilă la variabilitatea conținutului, nici o experiență juridică nu e posibilă. Forma logică e o condiție a priori, o condiție limită a experienței juridice în genere. Numai deslușirea psihismului ființei umane face posibilă înțelegerea legalității și moralității. Justiția implică cerința ca fiecare subiect să fie recunoscut și tratat ca înfăptuitor al propriilor sale acte. Această condiționare și interpotențate a intersubiectivității și intercomunicării are loc sub felurite aspecte: paritatea (sau egalitatea inițială a participanților unui raport), reciprocitatea (sau corelația inseparabilă); tratarea celuilalt de pe poziția bunului simț, adică să fie recunoscut, apreciat și să i se ofere ceea ce merită sau ceea ce i se cuvine.

Viața e valoarea cea mai înaltă pentru noi și totodată e fundamentul tuturor valorilor noastre. Ele se ierarhizează după calitatea conținutului vieții. Nevoile, grijile și lipsurile nu ne ocolesc. Moralul e util, dar utilul nu este întotdeauna moral. Numai frumosul sufletesc, nepătat de egoisme mărunte și meschine ne înnobilează. Acest exercițiu e dificil, dar merită să ți-l asumi și să te lupți pentru el. Viața fiecăruia dintre noi se circumscrie între orizontul imediat al nevoilor cotidiene și orizontul îndepărtat al pariurilor existențiale. Legalitatea e conformitatea cu ordinea juridică pozitivă. Justiția se referă la calitatea intrinsecă a acțiunilor.

Legea nu poate crea justiția, ci poate să o recunoască și să o sancționeze. Conștiinței noastre morale nu i se poate atribui calitatea de a crea justiția. Nu ea face ca o acțiune să fie justă sau injustă. Ea e mediul, locul, în care se produce clarificarea a ceea ce e just și injust, a mijloacelor necesare pentru a o afirma și a o apăra. Dreptul e condiția necesară, după cum considera Kant, prin care se asigură

coexistența libertăților. Etica luminează, conduce și domină viața dreptului, care i se atribuie statului. Acesta are funcția de legiferare, de aplicare și apărare a legilor, el are și o funcție educativă, de asigurare a cooperării indivizilor care-l alcătuiesc și a generațiilor care urmează întru realizarea civilizației și culturii.

Lipsa spiritului filosofic într-o țară, subliniază E. Sperantia, poate aduce în politică oportunism, iar în legiferare incoerență. Norma are ca punct de plecare folosirea echerului pentru trasarea unghiurilor drepte și a liniilor perpendiculare. Drumul ca parcurs și destinație ilustrează, de asemenea, semnificația unei norme. Logicitatea asigură fondul justului și al justiției. Aplicarea justă a unei norme înseamnă conformitatea la legile admise. Dreptul ca ansamblu de norme ce funcționează coerent se întemeiază pe consecvență logică și legitimare a procesului socializării.

Norma prin menirea sau destinația sa ne dezvăluie un sens sau un rost. Din suita normelor distingem două mari clase: clasa normelor cardinale, cum ar fi reciproca respectare a vieții între persoanele omenești, respectarea ordinii de drept sau a legalității și cerința existenței unei justiții în societate și clasa normelor adventive. Acestea sunt în număr de șapte subspecii: 1) norme punitive, adică cele care prescriu o reacție de sancționare împotriva ilegalităților; 2) norme coercitive, adică cele care prescriu constrângeri; 3) norme dispozitive, adică cele care ordonă anumite acte sau detalii de acțiune; 4) norme exceptive, adică cele care precizează cazurile în care unele norme dispozitive pot fi eludate; 5) norme prohibitive, adică cele care interzic anumite acțiuni; 6) norme permissive, adică cele care prescriu cazuri în care anumite norme prohibitive pot fi eludate; 7) norme organizatoare, adică cele care organizează.

E. Sperantia aprobă „Anumite postulate pe care orice minte și le preune inevitabil, fără a fi demonstrabile”¹. Ele sunt scheme în cuprinsul cărora mintea noastră are propensiunea de a concepe și de a înțelege. Norma respectului reciproc îmbracă deopotrivă o formă juridică, care constituie garantul proceselor conviețuirii și integrării sociale și o formă morală prin regula de argint (Ce ție nu-ți place altuia nu face) și regula de aur (Fă celorlalți ceea ce ei ai vrea să-ți facă ție), norme care alcătuiesc sursa socializării ascendente a comportamentului uman.

Pe lângă norma respectului reciproc funcționează norma respectării angajamentelor. Contractele încheiate în urma negocierilor, contracte necesare menținerii și creșterii vieții economice. Socializarea nu poate fi concepută fără norma respectării angajamentelor. Nu trebuie să se ajungă în situația paradoxală sesizată de Hegel, în care viața este lipsită de reguli și regulile lipsite de viață. Inițial, socializarea s-a realizat într-o manieră involuntar cutumiară. Ulterior, în mod intenționat sub forma normelor juridice cardinale și adventive. Legiferarea este o creație voită a normelor juridice de drept sau a ordinii juridice pozitive. Misiunea de a legifera este elementul central și definitoriu al formelor de guvernare. A legifera înseamnă a decide întregul curs al vieții sociale.

¹ Eugeniu Sperantia, *Introducere în filosofia dreptului*, Tipografia „Cartea Românească”, Cluj, 1946, Ediția a III-a revăzută și adăugită, p. 333.

Orice legiferare se întemeiază pe natura determinată a activităților de motive și interese. Există o tipologie a acestor activități: interzise, obligatorii, permissive și tolerante. Acestea le corespunde un mănunchi de obligații, drepturi și datorii. În acest sens, orice legiferare nu e posibilă fără cunoașterea acestor tipologii de activități, fără urmărirea atentă a orientărilor și limitărilor în ce privește activitățile personale și comunitare. Aceste orientări și limitări ale activităților umane permite justificarea.

Un drept nu poate fi afirmat sau revendicat decât în societate și cu referire la societate. Orice membru al grupurilor și comunităților este o persoană. Pentru a fi subiect de drept, condiția necesară și suficientă este aceea de a fi persoană. Activitatea persoanelor, grupurilor și comunităților e ceea ce preocupă spiritul juridic. Ea este aceea care se garantează și se reglementează. Activitatea este alcătuită din fapte, fenomene și procese concrete ce nu au nevoie să se sprijine și să se explice prin ficțiuni. Atât persoana cât și instituția sunt surse de acțiune și unitate de acțiune în desfășurarea realităților sociale; calitatea concretă este singurul criteriu care contează.

Statul ca instituție politică centrală își păstrează rațiunea de a fi dacă urmărește prin drept un maximum de justiție posibilă. Activitățile determinate de motive și interese, de relațiile interpersonale și instituționalizate, se caracterizează printr-o dublă natură subiectiv – obiectivă prin prezența și acțiunea normelor juridice și morale. Dreptul obiectiv este anterior celui subiectiv. Primordial este interesul, care determină cutumele și diferitele forme de guvernare (teocrație, tiranie, monarhie, democrație etc.). Dreptul obiectiv este un edificiu de norme, de interdicții și îngărdiri. Măsurile legislative ca și ansamblu de norme sunt menite să asigure justiția, să asigure afirmarea liberă și responsabilă a teritoriului moralității.

Nu dreptul se explică prin sancțiuni, ci sancțiunea prin drept. Legea se respectă și pentru alte motive decât frica și sancțiunea. În mod prevalent în cazul moralei acționează altruismul comparativ cu egoismul activităților umane marcate de prezența și acțiunea normelor juridice. Sancțiunea care se opune abaterii de la normele nejuridice, adică cele morale, nu posedă nici instituție specială nici modalități reale de eradicare a unor asemenea manifestări. Dezaprobarea morală se poate aplica de oricine și oricum, pe când sancțiunea juridică e o sancțiune organizată.

Moravurile, spre deosebire de datini, tradiții sau obiceiuri străvechi, sunt și ele o creație a mentalului colectiv dar se leagă mai îndeaproape de cursul concret al vieții sociale, de relații și interese, care vizează uneori și formele de guvernare. Moravurile ca produs spontan se pretează unui studiu sociologic pozitiv. Ele sunt emise anonim și se răspândesc prin simplă contagiune socială. Ele nu se leagă de ceea ce este înăscut (Năravul din fire n-are lecuire), ci, mai degrabă de ceea ce se contractează social, variațiunilor de utilizare și, ca atare, comportă sancțiuni difuze. Morala ca produs (moralitate, imoralitate, amoralitate) și ca proiect (atitudine critic-evaluativă) se constituie ca un ansamblu de norme, elaborate necontingent și nu neapărat cauzal, ci, dimpotrivă, rațional și teleologic. Ea nu poate fi redusă la cauze naturale, psihologice și sociale, năzuințele ei formative se îndreaptă înspre formarea caracterului.

Moravurile sunt respectate pentru satisfacerea opiniei publice, a opiniei altora, pe când imperativele morale, fie ipotetice și categorice, se află sub instanța conștiinței morale. Numai în cazul acestora se poate vorbi de un subiect moral și despre moralitatea unei acțiuni. „Moralitatea adevărată consistă în guvernarea acțiunilor prin scrupule de conștiință”². Pentru persoanele morale și amorale, moravurile și uneori sau câteodată năravurile înlocuiesc morala. Conștiința morală se dezvoltă sub influența celei colective. Dimensiunea sa structurală o constituie logicitatea. Nici arbitrul individual sub forma domniei bunului plac nici contingentele sociale nu influențează deciziile sale.

Normele morale nu se îndreaptă direct sau imediat asupra procesului socializării. Juridicește putem judeca numai acțiunile efective, pe când intențiile sau simplele înclinări rămân străine de aprecierea juridică. Valoarea morală are ca și componente intrinseci logicitatea și normativitatea (a cunoaște adevărul și a dispune de prescripțiile și mijloacele realizării lui). Valorile dau consistență crezului moral și asigură consecvența și fermitatea unui stil de conduită personală. Morala este un sistem rațional de norme pentru propria conduită, servind de criteriu pentru autoaprecierea eului. Bunul simț logic și moral constituie un potențial inestimabil al fiecăruia dintre noi.

Față de normele juridice și cele morale, normele protocolare exprimă un alt tip de evaluare, unul bazat pe stimă, respect și considerație. Un escroc de o eleganță aproape desăvârșită a manierelor poate fi la fel de culpabil din pricina infracțiunilor ca și un borfaș rău crescut. Nu normele protocolare în funcționarea lor cotidiană sunt false sau rele, ci, mimarea lor în vederea realizării unor interese mărunte și meschine. Pe lângă normele morale și protocolare mai sunt unele norme asemănătoare cu cele juridice, care reglementează diferitele statute ale unor asociațiuni private, cluburi, ligi etc. Toate normele quasi-juridice sunt construcții convenționale. „Appetitus societatis” este o exigență extra-rațională și nu poate servi ca o premisă a unui raționament.

Normele juridice (legalitatea) te obligă indiferent dacă ai consimțit personal sau nu la stabilirea lor. Legalitatea evoluează printr-o trecere de la intențional la instinctiv, de la dreptul natural la dreptul pozitiv pe măsura organizării progresive a societății umane. Trecerea de la cutumă, de la unele porunci transmise de instanța divină la legiferarea anonimă, ulterior a unor instituții specializate, inclusiv în ce privește sancțiunile, afirmă cursul ascendent al legalității în și față de moralitate. Trecerea de la „status” la „contractus” sau după cum consideră Giorgio Del Vecchio, de la agregarea necesară la cea voluntară, de la motive psihologice inferioare la cele superioare reprezintă o interpotențare între legalitate și moralitate.

Penală sau civilă, o sancțiune se exercită pentru afirmarea socială a legii. Aceste treceri și mutații în ce privește conținutul conceptului legalității scot în evidență că dreptul este un fenomen social-istoric, care se schimbă și rafinează pe măsura complexificării vieții sociale, adică a civilizației și culturii. O normă sau un ansamblu de norme nu sunt propriu-zis juridice dacă nu sunt create și adoptate de

² *Ibidem*, p. 382.

instituții de stat și dacă acestea supraveghează, le aplică și le respectă. Statul fiind el însuși o instituție suprapusă celorlalte instituții ale comunității umane. Dacă funcțiile statului sunt de la Montesquieu încoace, puterea legiuitoare (parlamentul), executivă (guvernul) și judecătorească, nu e greu de sesizat că ele procură condițiile de viață, de existență ale ordinii de drept. Nu ordinea de drept există pentru a servi statul, ci funcțiile statului sunt în serviciul dreptului.

Nu indivizii fac statul, ci actele lor, și nu actele tuturor, ci numai cele care urmăresc și întrucât urmăresc scopurile precise ale statului. Trebuie să avem în vedere ca totalitate justă și buna funcționare a legiferării, guvernării și aprecierii mijloacelor și consecințelor în ce privește înlăptuirea acțiunilor concrete ce vizează bunăstarea tuturor categoriilor și grupurilor sociale ce alcătuiesc comunitatea umană numită națiune în contextul globalizării lumii actuale. „Nimic nu primejduiește mai mult unitatea unui stat, decât lipsa de unitate a legislației sale”³.

Idealul justiției și omeniei nu e o vorbă goală, ci o forță diriguitoare a înlăptuirilor concrete. „Res judicata pro veritate habetur”. Este preceptul pe care se întemeiază existența judecătorului. Cel ce nu poate fi dovedit vinovat se prezumă inocent. Dacă iubirea de oameni e dublată de sentimentul viu al răspunderii proprii și de acela al justiției, niciodată clemența nu va aluneca în slăbiciunea îngăduitoare care admite încălcarea legilor. Dubletul – legalitate și moralitate sau invers – este decisiv pentru destinul lumii contemporane. Căci „Iubirea este forța elementară interioară care ne poate așeza și menține pe liniile directe ale justiției”⁴.

³ *Ibidem*, p. 358.

⁴ *Ibidem*, p. 467.